

Тања Лаковић¹

Анализа ефективности одбора за ревизију у процесу надзора финансијског извјештавања на примјеру компанија у Црној Гори

Analysis of the effectiveness of the Audit Committee in the financial reporting oversight process in montenegrin companies

Резиме

Усвоштављање и ефективно функционисање одбора за ревизију представља један од видова јачања повјерења стјежхолдера у погледу дјелотворности надзора одбора директора над активностима менаџмента у процесу финансијског извјештавања, ревизије финансијских извјештаја компанија, као и у погледу надзора над радом интерне и екстерне ревизије. Колико је одбор за ревизију ефективан у раду, у великој мјери зависи од начина на који је одбор конституисан и самих активности и иницијатива његових чланова у испуњавању годишњих им надлежности.

Основни циљ рада је да се оцијени ефективност одбора за ревизију у црногорским компанијама у периоду од 2009 до 2011. године. У фокусу истраживања су компаније у реалном и банкарском сектору и сектору осигурања. Прикупљање података за оцјену ефективности одбора за ревизију црногорских компанија извршено је на основу анкетног уједињеника.

Резултати истраживања указују на растући тренд у погледу оснивања и функционисања одбора за ревизију, што се прије свега може приписати поопштравању регулаторних захјева и активности регулаторних тијела. Истраживање потврђује да компаније у банкарском сектору имају највећи

¹ Економски факултет Универзитета у Подгорици, tanjalakovic.me@gmail.com

ниво ефективности одбора за ревизију у односу на комисије у осталим пословним секторима.

Кључне ријечи: одбор за ревизију, корпоративно управљање, надзор над финансијским извјештавањем.

Summary

One of the indicators of strengthening the confidence of stakeholders in terms of supervision of Board of Directors over the work of management in the process of financial reporting, in the process of audit of company's financial reports and supervision over the internal and external audit is the establishing and effective functioning of the Audit Committee. The effectiveness of Audit Committee in fulfilling its responsibilities, largely depends on the way the Committee is constituted and the activities and initiatives of its members in fulfilling the authorities given to them.

Basic goal is to evaluate the effectiveness of the Audit Committee in Montenegrin companies in period from year 2009 to year 2011. In the focus of the research are companies from real economy sector, banking and insurance. The data for evaluation of the Montenegrin companies' audit committees effectiveness has been collected through questionnaire.

Results of the research indicate growing trend when it regards the establishing and functioning of the Audit Committee in Montenegrin companies, which is the consequence of sharpening the regulatory demands and the proactive approach of regulatory bodies. The research proves that companies from the banking sector show significantly higher level of effectiveness regarding the functioning of the audit committees than the companies in other sectors.

Key words: Audit Committee, corporate management, supervision over financial reporting

1. Улога и одговорности одбора за ревизију у процесу надзора над финансијским извјештавањем

Кључна улога одбора за ревизију јесте да обезбиди надзор над процесом финансијског извјештавања у циљу обезбјеђивања његове поузданости и тачности. (The Institute of Chartered Accountants in Australia, Financial Reporting Council UK, The Institute of Chartered Accountants of Scotland, 2012).

У циљу успјешног остваривања додијељене му улоге, чланови одбора за ревизију треба добро да познају постојећи систем и природу процеса финансијског извјештавања, уз разумијевање захтјева професионалног и законског оквира. При томе, одбор за ревизију треба да има комплетну слику

ризика који произилазе из пословања, различите рачуноводствене праксе, прописа и захтјева у погледу извјештавања, као и осмишљеност, имплементацију и функционисање система интерне контроле у погледу идентификованих или потенцијалних ризика.

Једно од кључних полазишта у процесу надзора над финансијским извјештајима јесте упознавање са кључним рачуноводственим политикама како би се разумјели усвојени критеријуми, правила и основе за признавање, вредновање и објелодањивање информација. При томе се полази од актуелних информација о условима пословања који директно или индиректно утичу на номиналне износе исказаних елемената финансијских извјештаја. То су на примјер: сумњива и спорна потраживања, вриједности застарјелих залиха, рачуноводствене процјене у погледу корисног вијека трајања сталне имовине, будућих трошкова у вези са текућим пословањем (разни облици резервисања) и обрачунати трошкови, као и питање избора основе вредновања и реалности њиховог утврђивања. Посебно је важно утврдити да ли је дошло до промјене рачуноводствених политика у односу на примјењиване у претходном периоду, као и у обиму објелодањивања ових промјена.

Нека од кључних питања које чланови одбора за ревизију треба да размотре у поступку анализе процеса финансијског извјештавања илустрована су на слици 1.

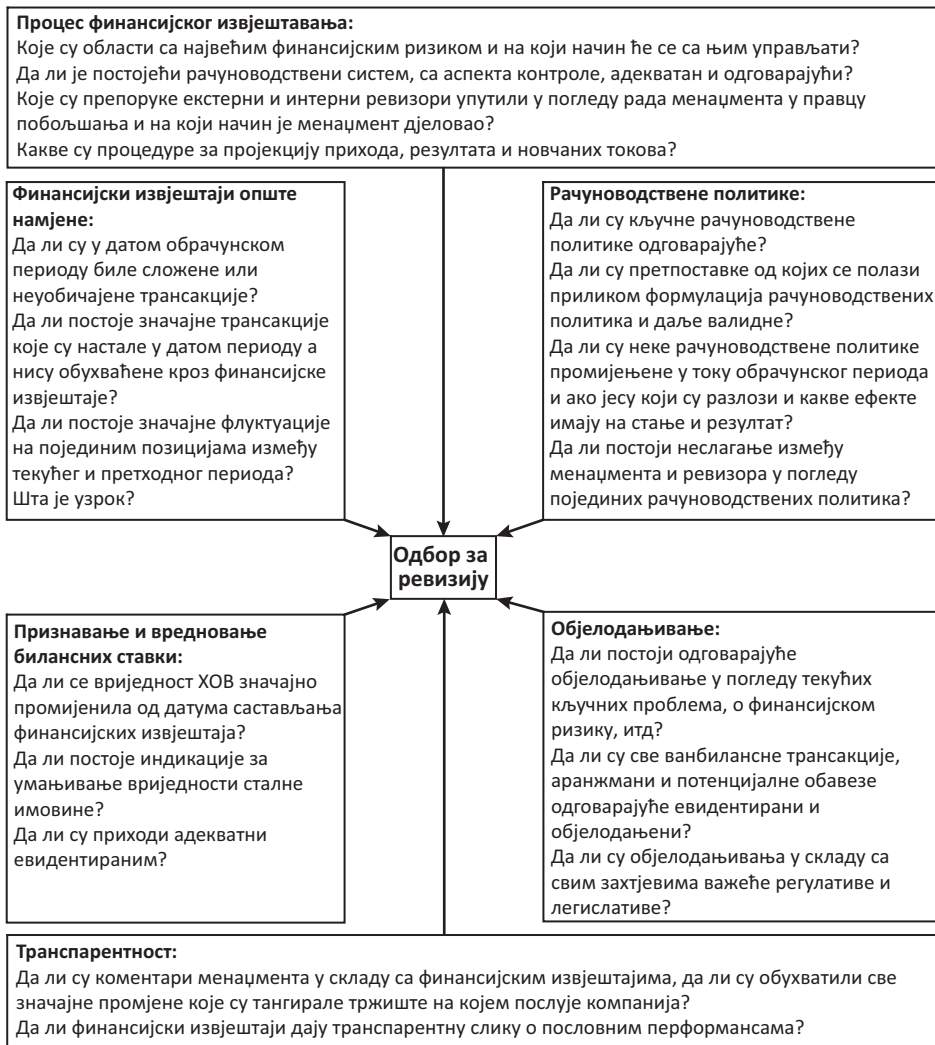
Добијање одговора на ова или слична питања подразумијева активну сарадњу са осталим механизмима надзора над процесом финансијског извјештавања, прије свега са интерном и екстерном ревизијом. Другим ријечима: надзор над процесом финансијског извјештавања је у корелацији с ефективношћу система интерне контроле, интерне ревизије, система управљања ризицима, као и објективношћу и независношћу екстерне ревизије. С тим у вези, дјелотворни рад одбора за ревизију у остваривању кључне улоге подразумијева реализовање циљева који су усмјерени ка (Директива 2006/43/ЕС, члан 41):

- повећању кредибилитета ревидираних финансијских извјештаја или других информација које се јавно објављују, а односе се на финансијске перформансе, кроз надзор процеса финансијског извјештавања;
- обезбјеђивању континуираног надзора интерних контрола које се односе на финансијско извјештавање, а уколико не постоји посебни одбор или комисија за ризике, онда и на надзор система управљања ризиком финансијског извјештавања;
- обезбјеђивању независности интерних и екстерних ревизора кроз именовање и надгледање поступака интерне и екстерне ревизије, што подразумијева надзор и оцјену;
- ефективности интерне и екстерне ревизије (Андрић и Петковић, 2007);

- праћењу резултата истрага о недолжном понашању и/или преварама, конфликту интереса, као и осигурању канала комуникације, којима би сви запослени могли да пријаве уочене неправилности у пословању (Braiotta, 2004);
- обезбјеђивању усклађености са регулативом и кодексима корпоративног управљања у дијелу који се односи на процес финансијског извјештавања.

Слика 1.

Кључна питања одбора за ревизију у оквиру надзора финансијској извјештавања



Извор: PriceWatersCooperHouse (2003)

Присутност одбора за ревизију у организационој структури компанија је од виталног значаја за успостављање ефективног интерног надзора над процесом финансијског извјештавања. Прво, кроз активности надгледања процеса и рада интерних и екстерних надзорних механизма и давање препорука у правцу побољшања истих и друго, као модератор, који успоставља континуирану комуникацију између надзорних механизма, као и везу између одбора директора и надзорних механизма (Beasley, Carcello, Hermanson, & Neal, 2009).

У контексту обезбјеђивања што веће ефикасности одбора за ревизију, важно је да улога одбора за ревизију буде јасно дефинисана и да се његове надлежности обављају у складу са најбољом праксом у овој области. Стога, један од главних предуслова ефективног рада одбора за ревизију јесте постојање интерног акта у којем су јасно дефинисани критеријуми за именовање чланова одбора за ревизију, унутрашња организација са јасно наведеним одговорностима и задацима, као и ниво и обим сарадње и комуникације са екстерним и интерним ревизорима и менаџментом компаније.

1.1. Критеријуми за оцјену ефикасности рада одбора за ревизију

Постојање одбора за ревизију позитивно утиче на перцепцију корисника у погледу поузданости финансијских извјештаја и управљања ризиком процеса финансијског извјештавања. Ипак, само постојање одбора за ревизију у организационој структури компаније није довољно за његово ефективно функционисање, тј. “имати одбор за ревизију и имати ефективни одбор за ревизију су двије различите ствари” (Sommer, 1991, р. 92).

Колико је одбор за ревизију ефикасан у испуњавању својих одговорности у компанији, зависиће, у великој мјери, од начина на који је одбор за ревизију конституисан и обима активности његових чланова у испуњавању додијељених им надлежности. Сходно тој чињеници, законодавна и корпоративна пракса савремених тржишних привреда обавезује или подстиче да:

- чланови одбора за ревизију треба да су независни, да имају интегритет и да су објективни, те да посједују одговарајућа знања из области финансија, пословања и рачуноводства (The Institute of Chartered Accountants in Australia, Financial Reporting Council UK, The Institute of Chartered Accountants of Scotland, 2012);
- чланови одбора за ревизију треба да остваре отворену дискусију са менаџментом, интерним и екстерним ревизорима о свим значајним питањима која покривају надзор процеса финансијског извјештавања (DeZoort, Hermanson, Archambeault & Reed, 2002).

Постизање ових циљева једним дијелом може бити одраз примјене законских и регулаторних рјешења, али и самоиницијативног настојања одбора директора да успостави и обезбједи ефикасан рад одбора за ревизију.

Претпоставке за независност чланова одбора за ревизију, у већини земаља, данас су дефинисане законом, кодексима корпоративног управљања и правилима берзи за уврштавање у берзанску котацију (Scarborough, Rama & Raghunandan, 1998; Rainsbury, Bradbury & Cahan, 2008). У овом смислу, најчешће се јавља препорука да сви чланови одбора за ревизију, или бар већина њих, буду неизвршни директори² који су независни у својим ставовима (The Cadbury committee, 1992). Веће учешће независних директора утиче на смањење вјероватноће појава намјерних грешака при финансијском извјештавању, што има позитиван ефекат на рад екстерне и интерне ревизије (Carcello, Hermanson & Ye, 2011). Ипак, умјешност одбора за ревизију да се супротстави опортунистичком понашању менаџмента, у великој мјери зависи од става и независности одбора директора (Cohen, Krishnamoorthy & Wright, 2004; Hashanah, Iskandar & Rahmat, 2008).

Друга важна компонента ефективног одбора за ревизију јесте стручност његових чланова. Познавање структуре финансијског извјештавања и обилежја садржаја појединих његових елемената представља основни услов разумијевања финансијских извјештаја, њихове анализе, интерпретације и оцјене финансијског стања и пословања. Ово уједно пружа основу за разумијевање задатака, сврхе и значаја рачуноводства и финансијског извјештавања у корпоративном управљању. Из ових разлога, оправдани су регулаторни захтјеви новијег доба у погледу састава чланова одбора за ревизију, тј. захтјев да бар један члан одбора буде финансијски експерт и захтјев да остали чланови буду финансијски писмени.

Веће учешће чланова одбора за ревизију са рачуноводственом специјализацијом може да утиче на успостављање добре праксе финансијског извјештавања на нивоу компаније, односно на смањивање нивоа намјерних рачуноводствених грешака, као и на елиминисање проблема у раду интерних контрола (De Fond, Hann & Hu, 2005).³ Исто тако, постојање финансијских стручњака у одбору за ревизију са ревизорским знањима може бити значајно у ситуацијама када постоји неслагање између ревизора и менаџмента, нпр. у погледу: поштовања принципа “суштина изнад форме”, расправљања о прихватљивости и квалитету рачуноводствених политика које је усвојио менаџмент, разумијевања реакције и понашања менаџмента у погледу ризика који су наглашени од стране ревизора.

² Рачуноводствени експерт може бити лице са искуством екстерног ревизора, финансијског директора или контролора, а финансијски експерт може бити лице са искуством извршног директора или председника компаније.

³ Рачуноводствени експерт може бити лице са искуством екстерног ревизора, финансијског директора или контролора, а финансијски експерт може бити лице са искуством извршног директора или председника компаније.

Укључена лица са рачуноводственим знањем и искуством у одбор за ревизију треба да на састанцима одбора за ревизију и представника осталих надзорних механизма иницира “критичку расправу о квалитету финансијског извјештавања” (McDanel, Martin & Maines, 2002). У томе се слажу и аутори Krishnan и Lee (2009) који су уочили да компаније које су изложене већем ризику и имају добар систем корпоративног управљања, најчешће имају рачуноводствене експерте у саставу одбора за ревизију. Довољно компетентан одбор за ревизију, испуњавањем својих одговорности, некад, може да “оспори одлуку највишег менаџмента, односно да заузме супротне ставове, чиме се повећава њихова независност од истих” (Rainsbury, Bradbury & Sahan, 2008, p. 394). С друге стране, недостатак експертских знања међу члановима одбора за ревизију из области рачуноводства и ревизије, као и лица која познају специфичне области пословања (на примјер: непостојање знања у погледу процјене будућих новчаних токова за средства, као што су стална имовина и гудвил, као и у погледу идентификовања првих знакова упозорења за рано признавање губитака по основу умањења вриједности) може повећати ризик од постојања потенцијалних губитака (Krishnamoorthy, Wright & Cohen, 2008).

Сличне закључке дијеле и аутори Abbott, Parker & Peters (2004) који су у свом истраживању потврдили да одбор за ревизију који је потпуно независан и који у свом саставу има финансијског експерта, негативно је повезан са вјероватноћом појаве неправилности у финансијским извјештајима. Исти аутори сматрају да “одбор који се састаје најмање четири пута годишње може се окарактерисати као ефективни одбор” (Abbott, Parker & Peters, 2004, p. 75).

Учесталост састанака одбора за ревизију може да укаже колико је одбор активан у остваривању циљева корпоративног управљања. Тачан број састанака који указује на ефективност одбора за ревизију не може се дати са прецизношћу, јер учесталост састанака треба да зависи од дјелатности компаније и сложености њеног пословања. Препоруке се крећу од минималних четири састанка у години, сходно периодичном извјештавању, до пожељног нивоа од дванаест састанака у години (Scarbrough, Rama & Raghunandan, 1998).

Пракса указује да је одбор за ревизију у обезбјеђивању функције надзора ограничен природом саме функције. Ограничење се огледа у томе што се одбор за ревизију састаје само периодично. Најчешће се разматрају комплексна питања на основу информација које добијају из “друге руке”. Најчешће чланови одбора за ревизију располажу са мање знања о пословању компаније, њеним контролама и извјештавању него менаџмент те компаније (DeZoort, Hermanson, Archambeault & Reed, 2002).

Анализирајући све претходно наведене кључне карактеристике ефективног одбора за ревизију, сматрамо да пажљиво структуриран одбор за ревизију има свијест о сложености и комплексности предмета надзора, али и потреби за непосреднијом и континуираном сарадњом са интерном и екстерном ревизијом, као и финансијским менаџментом, укључујући шефа финансија и шефа рачуноводства. Начин и квалитет комуникације ће резултирати већим ефектима уколико су сви субјекти комуницирања довољно ангажовани да смање вјероватноћу појаве грешака у свим фазама процеса финансијског извјештавања.

2. Методологија истраживања

2.1. Опис структуре узорка и временски интервал

Предмет анализа предметног истраживања су правна лица која имају статус јавних акционарских друштава, тј. компанија, које, сходно постојању законских и/или регулаторних захтјева, имају обавезу формирања одбора за ревизију. Статистички скуп предметног истраживања обухватио је јавна акционарска друштва, тј. компаније из три привредна сектора:

- банкарског,
- сектора осигурања,
- реалног сектора (услуге и производња).

Предметно истраживање је спроведено за временски интервал од 2009. до 2011. године. Ово из разлога што је то први дужи интервал за који је комплетирана законска, регулаторна и оперативна основа за усвајање и функционисање одбора за ревизију у компанијама у Црној Гори. Наиме, тек 2008. године усвајањем Закона о допунама и измјенама Закона о рачуноводству и ревизији, прописана је обавеза формирања интерне ревизије и одбора за ревизију до 2012. године за сва велика правна лица. Иако је законска регулатива у сектору банкарства (2003, 2008) и осигурања (2006) прописала обавезе (у потпуности или дјелимично) раније, комплетну анализу смо могли провести тек за период са почетком од 2009. године, с обзиром на чињеницу да се тада почиње примјењивати таква врста регулативе у свим секторима привреде Црне Горе.

Прикупљање података за оцјену ефективности одбора за ревизију компанија Црне Горе вршено је на основу анкетног упитника. Упитник је био намијењен руководиоцима интерне ревизије и члановима одбора за ревизију.

Упитник је достављен у 54 компаније, непосредно или путем електронске поште, у периоду од 01.06. до 01.10. 2012. год. На упитник су одговори-

ле 24 компаније. Већина компанија које нису одговориле на упитник, нису биле у могућности да то учине из разлога што неке од ових компанија нису биле испоштовале законску обавезу у погледу увођења корпоративних механизма надзора, или су биле у процесу њиховог формирања. Попуњеност упитника у односу на број компанија у датим секторима за све три године приказана је у Табели 1.

Табела 1.

Процент попуњености упитника у предметном истраживању

Сектори	Укупно	Одзив	%
Банкарски сектор	11	8	72,72%
Сектор осигурања	11	5	45,45%
Реални сектор	32	11	34,37%
Укупно	54	24	44,44%

Извор: аутор

Компаније обухваћене узорком омогућиле су квалитетну презентацију значајног дијела црногорске привреде, организоване на корпоративним принципима.

2.2. Мјерни критеријуми

Оцјењивање ефективности одбора за ревизију у црногорским компанијама засновано је на критеријумима који су формулисани по угледу на одговарајуће критеријуме из претходно наведених истраживања.

На основу критеријума наведених у доступним истраживањима, саставили смо пет питања, са понуђеним вриједностима ранга одговора и одговарајућим пондерима. (Табела 2).

На сва питања понуђено је по пет одговора, којима одговарају одређене вриједности од 1 до 5, у зависности од тога како је одговор “рангиран” у хијерархији одговора на постављено питање у смислу доприноса квалитету који се оцјењује. Вриједност 1 је усвојена да одговара најнижем, а вриједност 5 највећем “рангу” одговора на питање. Унутар тог интервала налазе се вриједности: 2, 3 и 4, које одговарају оценама одговора “ранга” између оних који одговарају 1 и 5.

Избор одговора на поједина питања вршен је на основу добијених одговора у процесу анкетања 24 компаније нашег узорка.

Свим питањима придружени су одговарајући пондери, који су дати у табели. Сума пондера за сва питања по једном механизму износи 1,00 ($p_{OP1} + p_{OP2} + p_{OP3} + p_{OP4} + p_{OP5} = 1,00$).

Вриједност (оцјена) изабраног одговора (К) на дато питање рачуната је као производ вриједности ранга датог одговора и додијељеног пондера тог питања (нпр. вриједност одговора на прво питање у оцјени ефективности одбора за ревизију, ако је изабрана вриједност ранга 3, једнака је $0,60$ тј. $3 \cdot 0,20 = 0,60$).

Табела 2.

Питања, одговори са квантитативним показатељима "ранга" и пондери везани за ефективност функције одбора за ревизију

Ознака питања	Питање	Квантитативни показатељи оцјена	Пондер
ОР1	Да ли у компанији постоји одбор за ревизију? (Одговара му показатељ K_{OP1})	1=одбор директора обавља функцију 2=планирано је формирање одбора за ревизију 3=одбор за ревизију постоји једну годину 4=одбор за ревизију постоји двије године 5=одбор за ревизију постоји дуже од три године	Компетентност $P_{OP1}=0,20$
ОР2	Да ли одбор за ревизију има довољан број чланова са експертским знањем из финансија и рачуноводства? (Одговара му показатељ K_{OP2})	1=не могу да процијеним 2=нема 3=недовољан број због сложености пословања 4=задовољавајући 5=да, у потпуности	Компетентност $P_{OP2}=0,20$
ОР3	Број састанака са интерном ревизијом на годишњем нивоу? (Одговара му показатељ K_{OP3})	1=мање од два састанка 2=од 3 до 5 састанака 3=од 6 до 8 састанака 4=од 9 до 12 састанака 5=12 и више састанака	Ефективност $P_{OP3}=0,20$
ОР4	Како се оцјењује сарадња одбора за ревизију са интерном ревизијом на пољу финансијског извјештавања? (Одговара му показатељ K_{OP4})	1=остало 2=не постоји директна сарадња 3=формално добра, од случаја до случаја 4=формално добра, постоји заинтересованост само од стране интерног ревизора 5=одлична заинтересованост одбора за ревизију за рад интерне ревизије	Ефективност $P_{OP4}=0,20$
ОР5	Колико је питање интерне контроле заступљено на састанцима одбора за ревизију? (Одговара му показатељ K_{OP5})	1=није заступљено на састанцима 2=даје му се мањи значај 3=даје му се релативно већи значај 4=предмет је већине састанака 5=најзаступљеније питање на свим састанцима	Ефективност $P_{OP5}=0,20$

Извор: аутор

Квантитативни показатељ оцјене квалитета одбора за ревизију:

$$K_{OP} = K_{OP1} \cdot p_{OP1} + K_{OP2} \cdot p_{OP2} + K_{OP3} \cdot p_{OP3} + K_{OP4} \cdot p_{OP4} + K_{OP5} \cdot p_{OP5}$$

2.3. Резултати истраживања

На основу добијених одговора из анкетних упитника и примјеном методологије за утврђивање квантитативних показатеља квалитета одбора за ревизију добијени су подаци који су статистички обрађени тако да табеле, поред редних бројева питања (од 1 до 5), садрже податке о: меан (средња вриједност), сд (стандардна девијација), мин. (минимум), мед. (медијана) и мах. (максимална вриједност).

Табела 3.

Дескриптивна статистика оцјена ефективности одбора за ревизију за банкарски сектор у посматраном периоду

Пит.	меан	Банке (2009)					Банке (2010)					Банке (2011)				
		сд	мин.	мед.	мах.	меан	сд	мин.	мед.	мах.	меан	сд	мин.	мед.	мах.	
1	4.5	0.926	3	5	5	4.75	0.463	4	5	5	5	0	5	5	5	
2	4.875	0.353	4	5	5	4.875	0.354	4	5	5	4.875	0.354	4	5	5	
3	3	1.195	2	2.5	5	3.25	1.282	2	3	5	3.5	1.195	2	3.5	5	
4	4.75	0.463	4	5	5	4.75	0.463	4	5	5	4.75	0.463	4	5	5	
5	4.5	0.756	3	5	5	4.625	0.744	3	5	5	4.625	0.744	3	5	5	

Извор: аутор

Према важећој нормативној регулативи све банке треба да формирају одбор за ревизију, што потврђују и добијени подаци у оквиру одговора на питање број један. Структура чланова одбора за ревизију је задовољавајућа у погледу стручности чланова за надзор над пословима рачуноводства и ревизије. Код већине банака, у оквиру годишњег извјештаја, постоје подаци о члановима одбора за ревизију, али не и подаци о учесталости одржавања састанака и активностима у току године.

У погледу учесталости одржавања састанака учачамо тренд раста. У 2009. години, број састанака се креће од три до пет на годишњем нивоу, да би 2010. и 2011. године дошло до повећања броја састанака током године и креће се од шест до осам састанака на годишњем нивоу. Сарадња одбора за ревизију и интерне ревизије је оцијењена као одлична за све три године. Такође, значајно питање на састанцима је питање адекватности система интерне контроле.

Табела 4.

Дескриптивна статистика оцјена ефективности механизма корпоративне управљања за сектор осигурања у посматраном периоду

		Осигурање (2009)				Осигурање (2010)				Осигурање (2011)					
Пит.	меан	сд	мин.	мед.	мах.	меан	сд	мин.	мед.	мах.	меан	сд	мин.	мед.	мах.
1	2	1.732	1	1	5	2.2	1.789	1	1	5	2.4	1.949	1	1	5
2	4.2	0.837	3	4	5	4.2	0.837	3	4	5	4.2	0.837	3	4	5
3	2.2	1.095	1	2	4	2.2	1.095	1	2	4	2.4	0.894	2	2	4
4	3.4	1.817	1	4	5	4.2	1.304	2	5	5	4.2	1.304	2	5	5
5	3.6	0.894	2	4	4	3.6	0.894	2	4	4	3.8	0.447	3	4	4

Извор: аутор

У погледу организације и ефективности одбора за ревизију у сектору осигурања може се рећи да у већини осигуравајућих друштава још увијек није формиран одбор за ревизију. Јасно се намеће закључак да су само компаније које су имале законску обавезу формирања одбора за ревизију основале ово надзорно тијело, док су у осталим компанијама у сектору осигурања послове надзора над финансијским извјештавањем вршили чланови одбора директора у склопу својих редовних активности. Стручност и обученост лица која врше надзор је задовољавајућа. Детаљни подаци о квалификацијама и радном искуству на овим пословима нису јавно доступни.

Број састанака на годишњем нивоу кретао се у распону од једног до девет. Напомињемо да у компанијама које су имале основан одбор за ревизију, број састанака се кретао од једног до пет, док у компанијама у којима је одбор директора преузео активности одбора за ревизију тај број варира од пет до дванаест на годишњем нивоу. Примјетно је да у компанијама у којима постоји формиран одбор за ревизију, сарадња са интерном ревизијом је добра, с тим да је та сарадња иницирана искључиво од стране интерне ревизије. С друге стране, у компанијама које немају основан одбор за ревизију, сарадња са интерном ревизијом је ниско оцијењена.

Питање адекватности интерних контрола је више заступљено на састанцима одбора директора него на састанцима одбора за ревизију. То се посебно манифестује у компанијама које немају формирану функцију интерне ревизије или интерног ревизора, или ако имају, та комуникација није директна.

Од укупног броја изабраних компанија у реалном сектору, седам припада сектору услуга (туризам, електордистрибуција, телекомуникације). Од седам анектираних компанија, само једна компанија има формиран одбор за ревизију. У осталим компанијама постоји само одбор директора који обавља послове одбора за ревизију. У двије компаније предузете су активности формирања одбора за ревизију и избор чланова.

Табела 5.

Дескриптивна статистика оцјена ефикасности одбора за ревизију за реални сектор (услуге) у посматраном периоду

Пит.	Услуге (2009)					Услуге (2010)					Услуге (2011)				
	меан	сд	мин.	мед.	мак.	меан	сд	мин.	мед.	мак.	меан	сд	мин.	мед.	мак.
1	1.571	1.512	1	1	5	1.571	1.512	1	1	5	1.857	1.464	1	1	5
2	2.143	1.952	1	1	5	2.143	1.952	1	1	5	2.143	1.952	1	1	5
3	1.429	0.787	1	1	3	1.428	0.787	1	1	3	1.428	0.787	1	1	3
4	1.571	1.512	1	1	5	1.571	1.512	1	1	5	1.571	1.512	1	1	5
5	1.857	1.574	1	1	5	1.857	1.574	1	1	5	1.857	1.574	1	1	5

Извор: аутор

У погледу стручности чланова одбора за ревизију или одбора директора, просјечна вриједност за све три године је доста ниска, што упућује на то да испитаници не могу да потврде да чланови одбора директора имају потребно знање из области рачуноводства и ревизије.

Просјечна учесталост одржаних састанака на годишњем нивоу је 1.429. Компаније које имају формиран одбор за ревизију наводе да се број састанака креће од шест до осам састанака на годишњем нивоу за све три године, док у компанијама које имају одбор за ревизију, тај се број креће од један до два састанка на годишњем нивоу, с тенденцијом раста у посљедњој години.

Сарадња са интерном ревизијом у погледу надзора над финансијским извјештавањем, такође, није задовољавајућа, јер не постоји директна сарадња између ова два тијела. Уједно, ниво заступљености питања интерне контроле на састанцима одбора директора или одбора за ревизију није значајан.

Табела 6.

Дескриптивна статистика оцјена ефикасности одбора за ревизију за реални сектор (производња) у посматраном периоду

Пит.	Производња (2009)					Производња (2010)					Производња (2011)				
	меан	сд	мин.	мед.	мак.	меан	сд	мин.	мед.	мак.	меан	сд	мин.	мед.	мак.
1	1	0	1	1	1	1	0	1	1	1	1.25	0.5	1	1	2
2	2.5	1.291	1	2.5	4	2.5	1.291	1	2.5	4	2.5	1.291	1	2.5	4
3	1.25	0.5	1	1	2	1.25	0.5	1	1	2	1.5	1	1	1	3
4	2	2	1	1	5	2.5	1.915	1	2	5	2.5	1.915	1	2	5
5	1.75	1.5	1	1	4	1.75	1.5	1	1	4	1.75	1.5	1	1	4

Извор: аутор

У оквиру сектора производње, ниједна анкетирана компанија нема формиран одбор за ревизију и поред тога што је рок за оснивање прописан

закључно са 01.01.2012. године (*Закон о изменама и дојунама Закона о рачуноводству и ревизији*, 80/08) Сходно томе, активности одбора за ревизију врши одбор директора, чије укључивање у активности надзора над процесом финансијског извјештавања се креће од незаинтересованости до активне укључености, зависно од њихове стручности у области рачуноводства и ревизије. То потврђује једну од усвојених претпоставки да уколико чланови одбора директора или одбора за ревизију посједују задовољавајуће знање или искуство на пословима рачуноводства и ревизије, тада је и ефективност одбора у погледу надзора много већа и обрнуто. Такође, то се одражава и на квалитет комуникације са осталим механизмима надзора у компанији. У већини компанија не постоји директна сарадња одбора директора са интерном ревизијом, а питање адекватности интерне контроле није предмет разматрања или преиспитивања.

Добијени резултати за све три године показују да је просјечна вриједност одговора испитаника у банкарском сектору највећа, док је у сектору услуга најнижа. Појединачно гледано, на примјер, може се уочити да за период 2009-2010. године у сектору производње ниједна компанија није имала формиран одбор за ревизију (питање под бр.1), а подаци из 2011. годину указују да код неких компанија (мањи број у којима је просјечна оцјена је 1,25) постоје планови или је у току формирање овог механизма. Исти се закључак може извући и у вези са учесталошћу одржавања састанака одбора за ревизију или одбора директора. У оквиру банкарског сектора, примјетно је да одбор за ревизију иницира састанке са интерном ревизијом и да је питању адекватности система интерне контроле посвећена велика пажња на састанцима, док у осигуравајућим друштвима иницијатива за сарадњу долази од стране интерног ревизора, а питање адекватности система интерне контроле није заступљено у мјери у којој би требало да буде зависно од сложености пословања.

У реалном сектору, у већем броју случајева, активности одбора за ревизију обавља одбор директора. У посматраном периоду, сарадња између интерне ревизије и одбор директора није била директна или није ни постојала, нити су предузете активности на побољшању комуникације и размјене информација између истих. С тим да у компанијама које планирају формирање одбора за ревизију иницирају се активности на активирању сарадње и комуникације одбора директора и интерне ревизије (питање под бр. 4).

Учесталост састанака одбора за ревизију (питање под бр. 3) највећа је у банкарском сектору и на годишњем нивоу се креће у распону од шест до осам састанака, док у реалном сектору, у већини случајева, креће се од једног до два састанка на годишњем нивоу.

Такође, важно је напоменути да избор екстерног ревизора, у свим секторима, врши скупштина акционара без учешћа одбора за ревизију.

Преглед средњих вриједности квантитативних показатеља ефективности одбора за ревизију анкетираних компанија у посматраном периоду приказан је у табели 7.

Табела 7.

Квантитативни показатељи ефективности одбора за ревизију 24 компаније у Црној Гори за даћи период

Ред. број компаније	Сектор ⁴	Година посматрања		
		2009.	2010.	2011.
1	О	2,6	2,6	2,6
2	О	3,6	3,6	3,6
3	О	2,8	3,8	4
4	О	3	3	3,4
5	Рш	1,4	1,8	1,8
6	Б	4,4	4,4	4,4
7	Б	4,4	4,4	4,6
8	Ру	1	1	1
9	Ру	4,6	4,6	4,6
10	Рп	1	1	1
11	Рп	1,2	1,2	1,4
12	Б	4	4,6	4,8
13	Б	4,6	4,8	5
14	Рп	3,2	3,2	3,4
15	Б	4,2	4,2	4,2
16	Б	4,2	4,2	4,2
17	Ру	1,8	1,8	2
18	Ру	1,6	1,6	1,6
19	Б	4	4,2	4,4
20	Ру	1	1	1,2
21	Ру	1	1	1
22	Ру	1	1	1
23	Б	4,8	4,8	4,8
24	О	3,4	3,4	3,4
Средња вриједност квантитативног показатеља оцјена ефективности одбора за ревизију		2,838095	2,952381	3,057143

Извор: аутор

⁴ О-сектор осигурања, Б-банкарски сектор, Рп-реални сектор-производња, Ру реални сектор-услуге

Средња вриједност квантитативног показатеља оцјена ефективности одбора за ревизију у посматраном периоду показује тенденцију раста ефективности одбора за ревизију у компанијама у Црној Гори. Један од кључних разлога је поштравање нормативне регулативе у свим привредним секторима, иако у реалном сектору то и није у потпуности испоштовано. Тако, средња вриједност ефективности одбора за ревизију у финансијском сектору у посматраном периоду креће се у распону 2,6 до 5, док се у реалном сектору креће од 1 до 4,6. То потврђује да ниво ефективности одбора за ревизију је највиши у регулисаним секторима (банкарском и сектору осигурања), док у реалном сектору ниво ефективности је најнижи, што упућује на закључак да питању успостављања и организације одбора још увијек није дат већи значај од стране управе. У већини случајева управљачка тијела црногорских компанија у реалном сектору још увијек не препознају предности постојања одбор за ревизију као кључног надзорног тијела, што се одражава и на ниво развијености интерног надзора финансијског извјештавања у тим компанијама. Ипак, у посљедњој години посматрања примјетни су одређени помаци у активностима одбора директора или одбора за ревизију у погледу унапређивања комуникације са интерном ревизијом по питању интерне контроле и управљања ризицима.

Закључак

Посљедњих година, узроци и посљедице бројних финансијских скандала, банкротстава великих компанија и посљедња економска криза, учинили су да питање надзора над финансијским извјештавањем у функцији унапређивања истог постане не само предмет интересовања стручне јавности, већ и предмет нормативног уређивања и валоризације од стране законских и регулаторних тијела.

У контексту опредјељења Црне Горе да усвоји праксу развијених привреда, усвојене су бројне допуне и измијене националних законских рјешења. Неке од кључних допуна односиле су се на усвајање захтјева за обавезном имплементацијом или побољшањем рада надзорних механизма у функцији побољшања интерног надзора финансијског извјештавања. На тај начин је успостављен или побољшан законски и регулаторни оквир Црне Горе у погледу захтјева за формирањем, улогом и одговорностима одбора за ревизију у свим привредним секторима.

Постојање одбора за ревизију подразумејева додатне ресурсе како новчане, тако и кадровске, што отвара питање његове сврсисходности у погледу креирања додатне вриједности датој компанији. С тим у вези оправдана је заинтересованост стручне јавности за дефинисањем критеријума за оцје-

ну сврсисходности овог надзорног тијела у процесу надзора над финансијским извјештавањем.

Добијени резултати истраживања на примјеру црногорских компанија указују да формирање одбора за ревизију у црногорској корпоративној пракси је новијег датума. Укључивање одбора за ревизију у организациону структуру је резултат, прије свега, постојања законске обавезе а не потребе читавог низа различитих учесника у корпоративном управљању. Сходно томе, организација одбора за ревизију под знатним је утицајем праксе корпоративног управљања у компанијама у Црној Гори, која је још у развоју. У већини компанија мала пажња је посвећена питању избора чланова одбора за ревизију, дефинисању интерног акта о улози и одговорностима одбора за ревизију, као и начина и организације рада одбора. У већини компанија, прије свега у реалном сектору, ниво комуникације између одбора за ревизију и интерне ревизије је још увијек на оперативном нивоу, а комуникација са екстерном ревизијом током обављања ревизије финансијских извјештаја није развијена.

Добијени резултати указују да постоји довољно простора за унапређивање система интерне контроле и надзора над финансијским извјештавањем путем унапређивања комуникације са интерном и екстерном ревизијом, јачање капацитета за вршење контроле и надзора истих, као и унапређивања нивоа јавног надзора.

Будући правци унапређивања рада и ефикасности одбора за ревизију треба да буде у погледу утврђивања критеријума за избор чланова, јасног дефинисања улоге и одговорности свих учесника у процесу надзора над финансијским извјештавањем, као и подстицања праксе објелодањивања планираних и остварених активности одбора за ревизију у годишњем извјештају компаније.

Литература:

- Abbott, J.L., Parker, S. & Peters, F. G. (2004). Audit Committee Characteristics and Restatements. *Auditng: A Journal of Practice & Theory*. 23(1), 69-87.
- Андрић, М. и Петковић, А. (2007). Одговорност у ревизији за криминалне радње. У *Мјесито и улога рачуноводства, ревизије и финансија у новом корпоративном окружењу* (сир. 153-168). Теслић: Савез рачуновођа и ревизора Републике Српске.
- Beasley, M., Carcello, J., Hermanson, D. & Neal, T. (2009). The Audit Committee Oversight Process. *Contemporary Accounting Research*, 26(1), 65-122.
- Braiotta, L. (2004). *The Audit Committee Handbook*. New Jersey: John Wiley & Sons

- Carcello, J., Hermanson, D. & Ye, Z. (2011). Corporate Governance Research in Accounting and Auditing: Insights, Practice Implications, and Future Research Directions. *A Journal of Practice & Theory*, 30(3), 1-31.
- Cohen, J., Krishnamoorthy, G. & Wright, A. (2004). The Corporate Governance Mosaic and Financial Reporting Quality. *Journal of Accounting Literature*, 87-152.
- De Fond, Hann, R. & Hu, X. (2005). Does the market value financial expertise on audit committees of boards of directors?. *Journal of Accounting Research*, 43(May), 153-193.
- DeZoort F. T., Hermanson R. D., Archambeault S. D. & Reed A. S. (2002). Audit Committee Effectiveness: A Synthesis of the Empirical Audit Committee Literature. *Journal of Accounting Literature*, 21, 38-75.
- Директива 2006/43/ЕУ Европског парламента и Саветџа, Службени лист Европске уније
- Hashanah, I. Iskandar, T. M. & Rahmat, M. M. (2008). Corporate reporting quality, audit committee and quality of audit. *Malaysian Accounting Review*, 7(1), 21-42.
- Krishnamoorthy, G., Wright, A. & Cohen, J. (2008). Audit Committee Effectiveness and Financial Reporting Quality: Implications for Auditor Independence. *Australian Accounting Review*, 12(28).
- Krishnan J. & Lee E. J. (2009). Audit Committee Financial Expertise, Litigation Risk, and Corporate Governance, Auditing: *A Journal of Practice & Theory*, 28(1), 241-261.
- McDaniel L., Martin D. R. & Maines A. L. (2002). Evaluating Financial Reporting Quality: The Effects of Financial Expertise vs. Financial Literacy, *The Accounting Review*, 77, 139-167.
- PriceWatersCooperHouse (2003). *Audit Committees: Good practices for meeting market expectations*. 2nd edition. PriceWatersCooperHouse's publication
- Rainsbury, E., Bradbury, M. & Cahan S. (2008). Firm characteristics and audit committees complying with "best practice" membership guidelines. *Accounting and Business Research*, 38(5), 393-408.
- Scarbrough P. D., Rama V. D. & Raghunandan K. (1998). Audit Committee Composition and Interaction with Internal Auditing: Canadian Evidence. *Accounting Horizons*, 2(1), 57-61.
- Sommer, A. J. (1991). Auditing audit committees: An educational opportunity for auditors. *Accounting Horizons*, 5(2), 91-93.
- Закон о изменама и допунама Закона о рачуноводству и ревизији. Службени лист Црне Горе, бр.80/08
- The Institute of Chartered Accountants in Australia, Financial Reporting Council UK, The Institute of Chartered Accountants of Scotland, (2012). *Walk the line: Discussions and insights with leading audit committee members*. Преузето 12.10.2013. са <http://www.frc.org.uk/FRC-Documents/FRC/Walk-the-Line-Discussions-and-insights-with-leadin.aspx>,
- The Cadbury Committee (1992). *Report of the Committee on the Financial Aspects of Corporate Governance*. Преузето 18.12.2013. са <http://www.ecgi.org/codes/documents/cadbury.pdf>